

III

גניבה ספרותית או טעות המדפיס ?

דון יוסף ׳ן יחייא בפירושו לחמש מגלות (בולוניא רצ״ח) מקדים מבוא כללי לכל חמש המגלות: „אמר ׳ן יחייא להיות כי כל הנמצאים יודעו מצד סבותיהם וסבות כל דבר חומר וצורה פועל ותכלית, לכן ראיתי להקדים לפירוש חמש המגלות... ידיעת סבותיהם הארבעה“. ואח״כ הוא עובר לבאר את החומר והצורה, הפועל והתכלית שבכל מגלה ומגלה. והנה בחמש מגלות עם פירוש רש״י ועראמה שנדפס בריווא די טרינמו שנת שכ״א אנו קוראים בראש כל מגלה ומגלה: „אמר יצחק ב״ר משה בר מאיר בן עראמה נב״ה. להיות כי כל הנמצאים ידעו מצד סבותיהם, וסבות כל דבר ארבעה חומר וצורה פועל ותכלית וכו״. הכל מלה במלה כבהקדמתו של דון יוסף ׳ן יחייא.

דומה, שרון יוסף ׳ן יחייא נתפס בגנבה גלויה ואולי גם לא נתפלא כל כך על עיקר הדבר, מאחר שידוע לנו, שגדול ממנו—דון יצחק אברבנאל — גם כן לא בש מלסגל לעצמו הרבה דברים מאוצרות הרוח של בעל העקידה. אבל בכל זאת מוזר הדבר למאד, שיבא איש ויעתיק ממש מלה במלה את דברי חבירו, ובמקום שם המחבר יכתוב את שמו, ולא ינסה לשנות אפילו אות אחת כדי לכסות את גנבתו. והזרות הזאת הביאתני לידי כך לשים לב לגוף ההצעה, כדי לראות למי עלינו ליחס את המבוא, ולאחר התבוננות מעטה נוכחתי, שהייתי חושד בכשרים. כי החומר והתכלית של המגלות המוצעים במבוא מתאימים רק לפירושו של דון יוסף ׳ן יחייא ולא לפירושו של עראמה, ובמקום שאנו מוצאים במבוא המשותף פירושו של איזה פסוק הרי הוא מתאים לפירושו של ׳ן יחייא ולא לפירושו של עראמה. דוגמה לדבר: במבוא לשיר השירים (עראמה א, ׳ן יחייא דף ג׳): „ואיך כוספת לעבוד עבודת דודה ומצותיו בפרהסיא ולא בסתר וישמון כאשר אנחנו עושים פה היום בגלות מפני לעג האומות ופחדם, והוא אומרם מי יתנך כאח לי וכו״. וממש הדברים האלה אנו קוראים בגוף הפירוש של ׳ן יחייא (דף ר״ג ע״א) „מי יתנך וכו״. דברי האהובה הכוספת הגאולה לעבוד דודה בפרהסיא ולא בסתר כאשר אנחנו עושים פה היום בין האומות המבזות אותנו ואת עבודתינו“. ואילו בפירושו של עראמה על הפסוק הזה אין שום רמז לדבר. בגוף הפירוש כל אחד מהם הולך בדרך מיוחדת: בפירושו של עראמה משוקעות הרבה מחשבות פילוסופיות, וסגנונו מתנהג בכבדות; פירושו של ׳ן יחייא יש בו משום הסברה עממית, וסגנונו נוח ושוטף.

יוצא מן הכלל הוא החלק האחרון של מגילת רות, מפסוק ויהי בחצי הלילה עד הסוף (עראמה דף י"ז — י"ט). כל מה שאנו קוראים בפירוש המיוחד לעראמה חוזר ונשנה מילה במילה בפירושו של דון יוסף ׳י יחיאי. וגם כאן אנו יכולים להחליט, שנקי הוא ׳י יחיאי מאשמת גנבה ספרותית, שהקורא השטחי לא יחסם מלהטיל עליו. כל הקורא בשימת לב את שני הפירושים לחלק הראשון של מגילת רות לא יפקפק אף רגע ליחס את הפירוש לחלק האחרון ל׳י יחיאי ולראות בו רק המשך של פירושו הוא. ואפשר למצוא גם סימן חיצוני לדבר. בפירושו של עראמה בחלק ראשון אין אתה מוצא אף פעם שיביא את התרגום ושיאמר „כתרגומו“; ולעומת זאת מרבה הוא להביא את המדרש. ואילו בפירושו של ׳י יחיאי שכיחים למאד הציטאטים מן התרגום: „כתרגומו“, ואף פעם אין למצוא אצלו את המדרש, ובחלק האחרון חמשתף אנו מוצאים לעתים תכופות „כתרגומו“ אבל לא המדרש. סימן הוא ששיוך לפירושו של ׳י יחיאי ולא לעראמה.

ומענין, שבאותו החלק (עראמה דף י"ח ע"ב) אנו קוראים: אמר המחבר, הנה נא הואלתי לדבר בטעם נגלה ממצות היבום... כי הנה טעמה הנסתר הוא סוד הגלגול מסודות חכמת הקבלה, אשר הוא דבר הפכיו לטבע, ולכן אם קבלה נקבל כי סוד ה' ליראיו... מזה יוצא כאלו עראמה נוטה אחר אמונת הגלגול. אף על פי שמן הנמנע להתאימה עם תורת־הנפש שלו בעקידת יצחק שער ׳. אבל באמת אנו קוראים במקום זה בפירושו של ׳י יחיאי: „אמר ׳י יחיאי הנה נא הואלתי וכו'...“ (דף י"ז ע"א), ובלי ספק ממנו יצאו הדברים.

באיזה אופן נתערבבו דבריו של דון יוסף ׳י יחיאי בדבריו עראמה? נראה שאיזה דרשן, בן זמנו של דון יוסף ׳י יחיאי, ואולי הוא בעצמו העתיק לעצמו פירושו של עראמה על חמש מגלות ובראש כל מגלה ומגלה הוסיף את המבוא של דון יוסף ׳י יחיאי סתם, בלי להזכיר שמו, וכמו כן מצא את החלק האחרון ממגילת רות, מפסוק ויהי בחצי הלילה, פנוי בלי פירושו של עראמה — עמד והשלימו מפירושו של ׳י יחיאי או השלימו בעצמו, אם נאמר ש׳י יחיאי היה המעתיק, ובא המדפיס, שלא עמד על הדבר, ויחס הכל ליצחק עראמה.

התבוננות מעטה מראה לנו באמת, שלכל מגלה ומגלה ברפוס ריווא הקדמה כפולה ובשתייהן כתוב: „אמר יצחק ב"ר משה...“ הראשונה אינה מתאימה לא לסגנונו של בעל העקידה ולא לפירושו הבא אחר כך — והיא הקדמתו של דון יוסף ׳י יחיאי, והשניה היא באמת לבעל העקידה, ויותר בולט הדבר במגילת אסתר. גוף הפירוש הוא של בן הר' יצחק עראמה, ר' מאיר עראמה, (כל הפירושים שמביא ר' שלמה אלקבץ בספרו מנות הלוי בשם ר' מאיר עראמה נמצאים בפירוש שלפנינו, ואילו הפרושים המובאים משמו של אביו ר' יצחק אינם נמצאים

כאן, ובהקדמה השניה אנו קוראים באמת, „אמר מאיר ב"ר יצחק זכו". ובכל זאת ההקדמה הראשונה—שהיא העתקה מהקדמתו של דון יוסף ׳יחיאל—מיוחסת לר' יצחק עראמה.

מענין, שר' יוסף של"ט שהדפיס שנית את פו' העראמה וחמש מגלות מתוך כת"י — אם נאמין לדבריו בחתימה: „פירושו לה' מגלות אשר היו כמוסים וחתומים" — בסוף ספר העקידה בהוצאת די גארה משנת של"ג, השתמש כנראה באותו כת"י בעצמו. שהרי אף הוא מדפיס את ההקדמות הראשונות, השיכות לדון יוסף ׳יחיאל בשמו של ר' יצחק עראמה. וגם הפירוש לחלק האחרון ממגלת רות—מפסוק ויהי בחצי הלילה עד הסוף—נדפס שם, ובכל זאת יש הברל בסדור בין החלק הזה והחלק שלפניו. בחלק הקדום יש הפסק בין פסוק לפסוק שבפירוש, וגוף הפסוק באותיות יותר גדולות מאשר הפירוש, משא"כ בחלק אחרון. כאן אין פסוק פסוקים ואין אותיות גדולות, כי אם כלו מגוש אחד כמו שהוא בפ' דון יוסף ׳יחיאל.

IV

על זמן הדפוס של הספר „שלום אסתר".

„שלום אסתר, והוא פירוש נחמד למראה וטוב להשכיל על מגלת אסתר מחדושי צרפת וקשתוליוויא אנשים חכמים רשומים וראשים כל קדושים. נמצא ביד החכם הנעלה לתהלה כה"ר יצחק נר"ו בן הנכון וחסיד כה"ר מרדכי גרשון זל"ה. פה קושטאנטינא". על שנת הדפוס נחלקו הביבליוגרפים, ורגילים לקבעה בין שנת שמ"ה ושמ"ט (פרימן בנספח לספרו של רוזאנעס: תולדות היהודים בתוגרמא II מאחרו עד שנת שמ"ט). הזמן הזה מוטעה בלי ספק:

א) אם המחבר הוא, כמו שמחליטים כל הביבליוגרפים, הרב יצחק גרשון שבא מצפת לויניציאה ונעשה לאחד המנהיגים היותר חרוצים—הרי כרי הדבר שלא הדפיס ספרו בקושטאנטינא לאחר שבא לויניציאה ונעשה שם מנהיג, כי אם קודם לכן (אפשר לשער שכדרכו מצפת לאיטליה עשה זמן מה בקושטאנטינא, ובעת הזו הדפיס שם את ספרו). מתי בא ר' יצחק גרשון לאיטליה? שטיינשנדר רושם שנת שמ"ז בתור שנה ראשונה שבה מופיע יצחק גרשון בתור מנהיג בויניציאה. אולם באמת אנו מוצאים אותו בתור מנהיג של הספר „שערי דמעה" לר' משה אלכילדא, — שנדפס בשנת שמ"ו אצל זואן די גארה — כמו שמעיד המדפיס אשר פורניץ מעבר לשער. כרי איפוא שהספר שלום אסתר נדפס קודם שמ"ז.

(ב) בספר מאמר מרדכי, פירוש על מגילת אסתר דר' שם טוב מלמד, שנדפס בקושטאנדינא ח"י טבת שנת ש"ה מובא כמה פעמים הספר שלום אסתר ומן הנמנע שראה אותו בכת"י, מכיון שהמחבר בן זמנו. הרי שהספר שלום אסתר נדפס קודם ש"ה.

(ג) על הפסוק לך כנוס מביא בס' שלום אסתר ביאור נכון ששמע מהרשב"א הלוי נר"ו. הרשב"א אינו אלא ר' שלמה בן אלקבץ הלוי והביאור שמביא בשמו נמצא באמת בספר מנות הלוי (וינ' ש"ה, דף קל"ח ע"א; אגב, יש להביא מזה ראיה, שהמחבר הוא הרב יצחק גרשון מצפת, מכיון שאומר ששמע מר' שלמה אלקבץ שחי בצפת). מזה יוצא איפוא, שהספר שלום אסתר נדפס כשר' שלמה אלקבץ היה עדין בחיים. ובסדר תפלה כמנהג ספרד שנדפס בתחלת שנת ש"ד כשהדפיסו בפעם הראשונה השיר, "לכה דודי" נזכר מחבר השיר, "שלמה אלקבץ זצ"ל". הרי שר' שלמה אלקבץ נפטר קודם שנת ש"ד. ועל כן צריך להקדים הדפוס לכל הפחות לשנת ש"ה. הספר שלום אסתר נדפס איפוא בין שנת ש"ה וש"ו.

נוספות לביבליוגרפיה של הספרות היפה בעברית *

מאת

י. ד. בית-הלוי (תל-אביב).

1. אברהם יצחק מבריסק ארבע כוסות שיר מספר על מות ה"ר נח חיים צבי אבד"ק אה"ו. אלמונא, תקס"ב. 8°. (בן-יעקב).
2. אהרונ' אהרן שמתת החג, תמונה במערכה אחת. קושטא, הסתדרות המורים העבריים, תרפ"ב. 16 ע'.
3. אוֹבִידִיוֹם שירי החלופות. העתיק לעברית עפ"י תרגומו של Anguillara חיים שבת' מאיריני. פדובה, תק"א. (שמינשנידר, ספרות ישראל, ע' 397). נדפס ממנו רק גליון אחד.

(*) מר י. ד. בית-הלוי, ספרן בספריה המרכזית של הסתדרות העובדים, שלח לנו חמר כנוספות לביבליוגרפיה של הספרות היפה בעברית. רבו עפ"י מקורות ביבליוגרפיים שונים ומקצתו עפ"י הנמצא באוצרות הספריה הניל. חלק מן החמר כבר נתפרסם בינתים ע"י מר א. יערי (ק"ס, שנה ו', חוב' א' וב'). את השאר ערכנו והשלמנו עפ"י מקורות שבידינו או עפ"י הנמצא עתה באוצרות בית-הספרים שלנו, סדרנו ברשימה זו עפ"י סדר א"ב, והוספנו לה בסוף מפתח שמות הספרים. (המערכת).